

BÂZİ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE

XVI. YÜZYILDA OSMANLI-RUS TİCARETİ VE İSTANBUL-MOSKOVA GÜZERGÂHI

Dr. Özalp GÖKBİLGİN

Kırım, Osmanlı-Rusya ticaret yolu üzerinde önemli bir coğrafi mevkie sahiptir. Karadeniz, Orta çağda milletlerarası ticaret ulaşımında birinci plânda gelmesine rağmen, 1475 yılında Kefe'nin Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı Donanması tarafından alınmasından sonra tamamen Osmanlı nüfuz alanına girerek milletlerarası vasfını yitirmiştir.

Bilindiği gibi Cenevizliler'in Kırım sahillerinde bazı ticaret kolonileri bulunuyordu. Tatarların güney Rusya'ya hâkim olmalarıyla bu ticaret kolonilerinin kontrolü tatarlara geçiyordu. Kefe'nin de Osmanlılar tarafından zaptı bu ticaret yolunun tamamen Türk-Tatar kontrolüne geçmesini sağladı.

Bu konunun eksiksiz bir şekilde incelenebilmesi için Rus ve Osmanlı kaynaklarından fadalanmak yararlı olur. Başbakanlık Arşivi Mühimme Defeterlerindeki kayıtlar ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivin deki Belgeleri incelemek imkânını bulduk. Fakat Moskova Devlet Arşivindeki belgeleri görmeden bu konudaki araştırmanın tam yapıldığı iddia edilemez. Adı geçen arşiv vesikalarını şimdiye kadar pek az sayıda yabancı araştırmacı görebilmiştir. Fakat mezkûr arşiv vesikalarına dayanan Maria Fehner'in önemli bir eseri sayesinde bu hususta fikir edinmek imkânına sahibiz. Maria Fehner'in "Turgovlya Russkogo Gosudarstva so stranami Vostoka XVI veka, Moskova 1956" (XVI. yüzyılda Rus Devletinin doğu memleketleri ile ticareti) adını taşıyan kitabı 120 sayfadan ibaret küçük bir eser olmasına rağmen verdiği bilgi bakımından çok önemlidir.

Bu konuda, Paris-Sorbonne'da neşredilen "Ecole Pratique des Hautes Etudes" adlı yüksek okulun yayın organı olan "Cahiers du Monde Russe et Soviétique,, (C.M.R.S.) dergisini zikretmek yerinde olur. Bu derginin XI. cildinde Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay'nin "Les Marchands de la Cour Ottomane et le Commerce des Fourrures Moscovites dans la Seconde Moitié du XVI e Siècle" (XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Hassa Tacirleri ve Moskova Kürk Ticareti), adlı makalelerini söylemeliyiz.

Monsieur Bennigsen ve Madame Lemercier, adı geçen makalelerinde Osmanlı Arşiv vesikalarını, Başbakanlık Arşivinde bulunan muhimme defterlerinden ilk 70 tanesini sistematik bir şekilde inceledikleri gibi, Rusya'da neşredilen en yeni literatürü de tetkik etmişlerdir. Bu bakımdan yaptıkları araştırma çok ilginç ve değerlidir.

XVI. yüzyıl ortalarında Anthony Jenkinson adlı bir İngiliz tüccarı İngiliz Ticaretini geliştirmek görevi ile Orta Asya'ya gitmiştir. Bu arada Kırım'da da bazı ticarî temasları olmuştur. Kendisinin izlenimlerinden de yararlanmak faydalı olur. Fakat Jenkinson daha ziyade Orta Asya ile ilgilendiğinden konumuz dışında kalmak tadır. Bu konuda daha fazla bilgi edinmek isteyenlere biraz önce adını verdiğimiz derginin aynı XI. cildinde Héléne Carrere d'Encausse'un "Les Routes Commerciales de l'Asie Centrale et les Tentatives de Reconquête d'Astrakhan d'après les registres des "Affaires importantes des Archives ottomanes" (Osmanlı Arşivindeki önemli işler kayıtlarına göre Orta Asya ticaret yolları ve Astırhanın tekrar zaptı teşebbüsü) adlı makelisini tavsiye etmek yerinde olur.

M. Fehner'in ifade ettiğine göre (1) XVI. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu Moskova'dan kumaş, deri, kürk, av kuşları, balık dişi, balmumu, çeşitli boyalar, muhtelif madenler ithal ediyordu. Bu arada esir ticareti de mevcuttu. Moskova'ca XVI. yüzyılda bazı maddelerin ihracı yasaklanmıştı. Bunlar devlet tekelindeydi; bu maddelerin ihracı gerekirse Rus hassa tacirleri diyebileceğimiz tüccarlar vasıtasıyla yapılıyordu. İthal yasaklanan bu maddelerden başlıcaları şunlardır: Altın, gümüş, gibi kıymetli madenler, silahlar, çelik ve demir eşya, deri, samur ve hermin gibi kıymetli kürkler. Bu maddeler üzerindeki devlet tekeli sadece yabancı devletler için değil Rusya içinde de uygulanıyordu. Hassa tacirleri bu maksatla İstanbul'a, bazan yalnız, bazan da elçilere refakat ederek gidiyorlardı.

Osmanlı tarafında ise kürk ithali devletin tekelindeydi. İncelediğimiz arşiv vesikalarında Rusların İstanbul'a getirdikleri kürklerin satışları hakkında bir belgeye rastlıyamıyoruz. Fakat buna karşılık, Osmanlı Hassa tacirlerinin Rusya'dan kürk vesair mallar aldıklarına dair birçok kayıt mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğunun, Moskova Knezliğinden XVI. yüzyılda ithâl ettiği malların başında kürk gelmektedir. Yukarda bahsettiğimiz şekilde bazı kıymetli kürkler Moskova Knezliğinin tekelindeydi. Bunun haricinde daha az kıymetli olan tilki, sincap, zerdova gibi kürkler de ithal ediliyordu. Osmanlı vesikalarında daha çok sarayın ihtişam ve debdebesine lâyık görülen samur kürkten bahsedilir. Samur kürk en pahalılarından idi. XVI. yüzyılda 40 adedinin fiatı 10 ilâ 300 ruble arasında değişiyordu. Siyah samur en pahalısı kabûl ediliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında 20 altın 90 ruble değerindeydi. (2).

(1) A. Bennigsen, C. Lemercier-Quequejay Empire Ottoman et Commerce des Fourrures (367-368).

(2) A. Bennigsen, C. L. Quelquejay, a.g.e. 370.

Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri no 5 te 973 (1565) tarihli bir hükümda bazı meta ve kürk satın almak için Moskova'ya gönderilen hassa tacirlerinden Mehmed'e muavenet edilmesi ve aldığı mallardan gümrük alınmaması istenmektedir. Yine aynı defterde 487 sayılı, tatar hanı ile ilgili hükümda: "Hassa tacirlerinden Mehmed'e hazine-i amireden altın verilip Hassa-i hûmâyun için meta almağa Moskova'ya irsal olunduğu" belirtildikten sonra, "taht-ı hükûmetinizde kimesneye bac ve gümrük taleb ettirmeyüp mahûf ve muhatara olan mahallerde kifayet miktarı âdem koşup emin ve salim Moskov vilayetinde irsal eylesin" demektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere Rusya'ya saray için mal almağa giden hassa tâcirleri boş gitmiyorlardı ve beraberlerinde mal götürüp, orada satıp, dönüşte de saray için lüzümlü malları alıyorlardı. Şurasını da hemen belirtmek yerinde olur ki Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ticarî denge mevcut değildi. Rusya'dan ithal edilen mal ihracattan çok fazlaydı.

İşlenmiş veya işlenmemiş deri ticareti XVI. yüzyılın sonlarında Çar Feodor İvanoviç zamanında hazine tekeline geçmiştir. Bununla beraber deriden mamûl eşyaların ticareti serbest bırakılmıştır. Ruslar Osmanlı İmparatorluğuna çeşitli kalitede deri ihraç ederlerdi. "Bolgari" denen cinsi isminden de anlaşılacağı üzere orta Volga bölgesindeki eski Bulgar memleketinde, tatarlar tarafından imâl edilirdi. Daha yumuşak olan ve "telatin" tâbir edilen bir cins deri de Osmanlı Hassa tacirlerinin Rusya'dan getirdikleri deriler arasında zikredilebilir.

Rusya ve Polonya başlıca balmumu istihsal eden memleketlerdir. Bu madde de 1588 yılından itibaren devlet tekeline alınmış idi. Muharrem 975 (temmuz veya ağustos 1567) tarihli, II. Selim tarafından Polonya kralı II. Sigismond Ogüst'e gönderilen bir mektuptan (3) iki musevi tüccarın Polonya'dan balmumu getirebilmeleri için yetkili kıldıkları belirtiliyor.

Çeşitli boyalar daha ziyade Nogay Bozkırlarına ve Orta Asya Beyliklerine ihraç ediliyordu ve devlet tekeline değildi. (4)

15 Recep 982 (13 Ekim 1574) tarihli bir hükümden (5) öğrendiğimize göre Hassa tacirlerinden Cevherî zade Mehmed Rusya'dan aldığı altı fıçı çiviti getirirken yolda öldüğünden "malların Rıdvan ve Mustafa adlı hassa tacirlerine verilmesinin temini" Moskof Kralından istenmiştir" .

Çivit bilindiği gibi Eski Çağlardan beri boya sanayiinde önemli bir yer tutuyordu. Orta çağda en makbul cinsinin Bağdat'ta bulunduğu belirtilir (6). Çivit bitkisi daha çok İran'ın güneydoğusunda Kabil havalesinde ve Hürmüz Boğazı civarında bulunuyordu. Rusya'ya da buralardan gitmiş olması muhtemeldir.

(3) Başbakanlık Arşivi Mühimme Defter (B.A.M.D.) No: 7, hüküm 1726.

(4) A. Bennigsen, C. L. Quelquejay, a.g.e., 368.

(5; Başbakanlık Arşivi Mühimme Defter No. 26, hüküm 866.

(6) W. Heyd, Histoire du commerce du levant au moyen-âge, Amsterdam 1959, II, 627.

İpekli kumaşların da çok çeşitleri mevcuttu. Biz bunların sadece iki cinsinden bahsedeceğiz. "Tartaricus panus (Tartarie)" diye adlandırılan birinci cins ipekli kumaşa Fransız sarayı hesaplarında ve İngiliz, İtalyan kiliseleri envanterlerinde rastlanır. Bu cins ipeklinin süslü, genellikle altın çizgili ve hayvan desenleri bulunan bir kumaş olduğu belirtilir. Kırım'da yapılmış olması muhtemeldir. İkincisi "Camocato" veya "Camocas" denen kareli altın işlemeli ipekli çeşididir. Başlangıçta Çin'de imal edilen bu tür, sonraları İran'a oradan da Anadolu'ya yayılmıştır. XVI. asırda Bağdat, Şam ve Kıbrıs'ta bu cins ipekli kumaş imal eden atelyeler vardı.

XVI. yüzyılda Rusya Doğu memleketlerine silah ve maden ihraç ediyordu. Fakat Osmanlı Arşivlerinde buna ait bir kayıt yoktur. Buna karşılık Kanunî Sultan Süleyman'ın IV. İvan'a gönderdiği Ramazan 973 (Mart 1566) tarihli bir mesajdan (7) Osmanlı tüccarına ait, 48 kental kalayın hudutta Ruslar tarafından alıkonulduğundan bahsetmektedir (8).

Rusya'ya mal almaya giden Osmanlı tacirleri 1 ilâ 10 esir satın alabilme hakkına sahiptirler. Bu esirler umumiyetle Livonyalı, Litvanyalı veya Polonyalı esirler oluyorlardı. Bazı Osmanlı vesikalarında bu esirlerden bahsedildiğine şahit oluyoruz. Mesela biraz önce deri ticareti münasebetiyle zikrettiğimiz hükümde (9) Moskova'dan gelen kervanda birçok esirin bulunduğunu ve 210 esirin Polonyalı eşkiyalar tarafından kaçırıldığı kaydedilir.

Osmanlı İmparatorluğundan Rusya'ya yapılan ihracata gelince; çeşitli arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, şu maddeler, yer alıyordu: daha önce de bahsettığımız ipekli ve pamuklu kumaşlar, bazı çeşit deriler, kılıç, boya, baharat, kıymetli taşlar, şeker ve sabun.

Moskova'ya giden hassa tacirlerinin götürdüğü taşlar muhtelif yerlerden geliyordu. Zümrüt eski çağlardan beri Mısır'ın yukarı Nil havzasındaki yataklardan temin ediliyordu. Zümrüt yatakları Kopt eyaletinde Mısır-Nubya sınırında Karbah isimli mevkide çıkıyordu. Başlıca iki çeşidi vardı. "Bahri,, denen çeşidi doğuda çok tutuluyordu. "Magrebi" denen diğer çeşidi de Avrupa'da çok makbuldü. Batılıların türkuaz dedikleri firuze taşı Kerman, Horasan ve Nişabur civarında çıkıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya başta Ortodoks kiliselerinde çok kullanılan günlük veya buhur olmak üzere itriyat malzemesi de gönderiyordu.

(7) Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri (B.A.M.D.) No: 7, hüküm 1312.

(8) Haki Aydın, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus ticari ilişkileri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Sayı: 20 Sayfa: 36-37. Haki Aydın B.A.M. Defterlerinden 20 adet hükmün metnini bu makalesinde yayınlamaktadır.

(9) B.A.M.D. No. 7, Hüküm 1283.

XIV. yüzyılda Türkiye’de bulunan İtalyan seyyah Françesko Balducci Pegolotti’nin ifade ettiğine göre buhur’un en iyi cinsi Toroslarda bulunuyordu. (10)

Şeker kamışı ziraatı Haşlılar seferinden önce Suriye’de yapılıyordu. Ayrıca presler vasıtasıyla sıkılıp kaynatılıp ilkel şekilde şeker elde ediliyordu. Suriye’den başka Kıbrıs ve Mısır’da da şeker kamışı ziraatı ve şeker imali mevcuttu. Anadolu’da çok nefis bir şeker imal edildiğinden bahseden bazı tarihler mevcuttur. (11) Fakat bunun balın tatlı sıvısından elde edilen bir nevi şeker olması muhtemeldir. Zira Anadolu’nun iklim ve arazi durumu gözönüne alınırsa şeker kamışı tarımına -bazı küçük bölgeler hariç- müsait olmadığı görülür.

Osmanlı vesikalarında daha çok Rusya’dan gelen ticarî eşya hakkında kayıtlar mevcuttur. Fakat Rusya’ya yapılan ihracat hakkında pek az bilgi vardır. İstanbul’dan yapılan ihracatın Rusya’dan getirilene oranla çok daha önemsiz olduğu anlaşılıyor. Zira Mühimme Defeterlerindeki Kırım’la ilgili kayıtların bir çoğunda hassa tacirlerinin Rusya’ya mal almaya giderken bu malların karşılığı için hazineden altın veya gümüş verildiği belirtilmektedir. (12) Bunlardan da anlaşılacağı üzere ticarî denge Osmanlılar aleyhinde idi. Hassa tacirlerinin aldıkları malları ödemek üzere altın veya gümüş para ve pek nadir olarak kıymetli maden ve taşlardan yapılmış ziynet eşyası götürdükleri muhakkaktır. Osmanlı kaynakları biraz önce de belirttiğimiz şekilde Rusya’ya giden hassa tacirlerine hazineden akçe veya altın verildiğini beyan ederler, fakat hiçbir zaman miktar belirtmezler. M. Fehner’in eserinden altın ve gümüş para miktarı hakkında bir fikir edinmek imkânını buluyoruz. M. Fehner 1529 senesinden Kanunî Sultan Süleyman’ın hazineden 500.000 akçe vererek hassa tacirlerini Moskova’ya gönderdiğini belirtir. 1542 de Andre isimli bir rum hassa tacirinin 600.000 bin akçe ile, 1551 de yine aynı tacirinin 10.000 altın ile kürk almak için Moskova’ya gittiğini M. Bennigsen ve C. L. Quelquejay belirtirler (13).

Moskova’ya giden Osmanlı kervanlarının önemi ve büyüklüğü hakkında kesin bir fikir edinmek oldukça zordur. Padişah tarafından Rus Çarı, Polonya Kralı veya Kırım Hanına kervanların hücumu uğramaları sebebiyle gönderilen mesajlardan bilgi edinmek ve sonuç çıkarmak imkânını buluyoruz. Meselâ Kanunî Sultan Süleyman’ın Moskova’ya Çarı IV. İvana gönderdiği 30 Ekim 1564 tarihli bir name-i hümayûndan 300 at yükünden meydana gelen Osmanlı kervanının Rusya dönüşü yolda baskına uğrayıp yağma edildiğini anlıyoruz. Bir müddet son-

(10) W. Heyd, a.g.e. II.

(11) W. Heyd, a.g.e. II,

(12) B.A.M.D. No. 5 1315 sayılı ve 973 tarihli hükümde: "Hassa Tacirlerinden Mehmed’e hazine-i amireden altın verilüp Hassa-i Hümayun için meta almağa Vilâyet-i Moskova İrsal olunduğu" belirtilmektedir.

(13) A. Bennigsen C. L. Quelquejay, a.g.e.

ra yine Kanunî'nin Polonya Kralına 27 Haziran 1565 tarihli mektubunda 13 Osmanlı Taciri'nin 23.300 altın değerindeki malları ile 210 esir ve 460 atının çalınmış olduğunu haber veriyor ve yardımını istiyor.

1570 tarihinde Kırım Han'ı Devlet Giray'ın İstanbul'a gönderdiği bir mektubunda Leh Kazaklarından şikayet ettiğini bunların Osmanlı Kervanlarına hücum edip her defasında 60 ilâ 70.000 altın değerinde mallarını yağma ettiğini belirtir.

III. Murat'ın Polonya Kralı Stefan Batory'ye 1585 tarihli bir mesajından adı geçen kervanlarda bulunan malların miktarı hakkında bir fikir ediniyoruz. Adı geçen mesajda Hassa tacirlerinden Mahmud'un aldığı samur kürklerden 114 destesinin yani 1400 adedinin bilahare getirilmek üzere Polonya'da depo edildiği belirtilmektedir.

GÜZERGÂH

Osmanlı arşiv vesikalarından İstanbul-Moskova arasındaki güzergâh hakkında genel bir fikir edinmek mümkündür. A. Bennigsen ve C. L. Quelquejay'nin yukarda bahsettiğimiz araştırmaları bu konuda yapılan değerli bir incelemedir.

Osmanlı arşiv vesikaları ve adlarını verdiğimiz yazarların makalelerinden edindiğimiz bilgiye göre XVI. yüzyılda Osmanlı ve Rus tacirlerinin takip ettikleri başlıca yolları doğudan batıya doğru şu şekilde sıralıyabiliriz: (14)

I- Don Nehri Yolu: Bu yol, İstanbul'dan hareketle deniz yoluyla ya doğrudan veya Sinop'a uğramak suretiyle Kefe'ye oradan Azak'a ulaşırdı. Azak'tan nehir yoluyla Dankov'a kadar gelinir, Dankov'dan itibaren Don nehri küçük teknelerin gitmesine müsait olmadığından karayoluyla Riazan tarikiyle Moskova'ya ulaşırdı. 3430 m. tutan bu yolu daha ziyade Ruslar tercih ederdi. Bunun 800 km. lik İstanbul-Sinop-Kefe kısmı 10 ila 14 gün sürüyordu. 400 km. lik Kefe-Azak kısmı ise 6 ila 10 günde katedilebiliyordu. 1850 km. lik Azak-Dankov 40 gün, 380 km. lik Dankov-Riazan-Moskova kısmı 15 gün olmak üzere bütün yol 71 ila 79 gün sürüyordu.

II- Doneç yolu: Bu yol da Don nehrinin kolu olan Doneç'in ayrıldığı yere kadar bir önceki yolu takip eder fakat Don nehri yerine Doneç vadisini takip eder. Bu yol pek az kullanılan yoldu. Zira ıssız bozkırlardan geçiyordu. Bu yolu da ge-

(14) Moskova-İstanbul arasındaki güzergâh hakkında etraflı bilgi şu iki araştırmada da mevcuttur: H. Fehner, "Turgovlya Russkogo Gosudarstva so stranami vostoka v XVI veka, Moskova, 1956" (XVI. yüzyılda Rus Devleti'nin doğu memleketleri ile ticareti).

— V. E. Syroekovski, Puti i usloviya snoşeniy Moskvı s Kırımom na rubeze XVI veka (XVI. yüzyıl başlarında Moskova ve Kırım arasındaki ulaşım yolları ve şartları).

nellikle Ruslar tercih ediyorlardı. Osmanlı kabileleri Kazakların hücumundan çekindikleri için olsa gerek, bu yoldan geçmemeye gayret ediyorlardı.

III- Or şehrinden geçen yol: 1400 km. uzunluğunda olan Mokova-İstanbul arasındaki bu en kısa yolu 37 günde katetmek mümkündü. Öncekiler gibi Kefe'ye deniz yoluyla gelinip buradan itibaren karayoluyla Or (bugünkü Perekopp) şehrine ulaşıyordu. Or şehrinde Kırım Gümrüğü bulunuyordu. Bu yol Özü (Dniepr) Nehrinin sol kıyısındaki bozkırlardan ve Orel şehrinden geçerek Moskova'ya varıyordu. Bu yolla geçen Rus veya Osmanlı kabilelerinin Nogaylar, Tatarlar hatta Polonyalılar tarafından sık sık tecavüze uğradıkları vakidir.

IV-Tamamen karadan giden yol: Bu güzergâh İstanbul'dan hareketle Edirne, Eflâk, Buğdan'dan geçerek Tuna nehrine ulaşıyordu. Tuna'yı İsakç'da geçerek Akkerman şehrine varıyordu. Buradan itibaren iki yol takip etmek mümkündü. Birincisi Özü Nehrini İslamkerman yakınlarında Tavan şehrinde geçip Or şehrine gelip buradan Özü nehrini takiben yukarı çıkıp Orel'den geçip Moskova'ya ulaşırdı. Akkerman'dan itibaren ikinci değişik yol Or şehrine uğramadan doğruca Moskova'ya gidiyordu. Böylece Kırım Gümrüğünden de geçilmemiş oluyordu. Kısaca tafsilatını verdiğimiz bu dördüncü güzergâh, karayolu en emin olanlardan bir tanesiydi. Zira denizde Kazak korsanlarının hücumuna uğramak tehlikesi her zaman mevcuttu. Bu sebeple uzun olmasına rağmen tamamen karadan geçen bu yol genellikle tercih edilirdi. Yalnız askeri hareket zamanlarında bu yol terk edilir, diğer yollardan geçme mecburiyeti hasıl olurdu.

V- Polonya'dan geçen yol: Bu sonuncu güzergâh da tamamen karadan geçirdi. İstanbul'dan hareketle bir önceki yol gibi Edirne'ye, oradan da Tuna'ya ulaşırdı. İsakç'da Tuna geçildikten sonra Yassı şehri yoluyla Polonya içerlerine Kameneç Podolsk şehirlerine ulaşırdı; oradan da Beyaz Rusya ormanlarından, Minsk ve Smolensk'ten geçerek Moskova'ya vasil olurdu. Osmanlı Hassa tacirlerinin çoğunlukla takip ettikleri güzergâh, mühimme defeterlerinde bu tacirler hakkındaki kayıtların da teyit ettiği şekilde bu idi. (15)

XVI. YÜZYILDA KIRIM'IN EKONOMİK DURUMU

XVI. yüzyılın ortaları Kırım Hanlığının en kuvvetli olduğu zamanlardır. Devlet Gray Han bizzat veya oğulları komutasındaki ordusu ile Moskova'ya karşı seferler tertip ediyordu. Bu seferler her sene tekrarlandı; nihayet 1517 senesinde Moskova'nın - Kremlin hariç - hemen hemen tamamen yakılması olayına kadar gelişerek devam etti. Ruslar batı sınırlarında Polonya-Litvanya ve İsveç'le harp halinde idiler. Güney batı hudutlarında da küçük ve büyük çapta harp ve karışıklıklar eksik olmuyordu. Bu karışık durumda da ticarî faaliyet durmuyor Os-

(15) A. Bennigsen ve C. L. Quelquejay'ın adını yukarıda verdiğimiz makalelerinde bu yollar hakkında daha geniş bilgi mevcuttur.

manlı Hassa Tacirleri harp bölgelerinden geçerek yollarına devam ediyorlardı. Her kervanın gidişi ve dönüşü gayet sıkı bir diplomatik faaliyetin cereyan etmesine vesile oluyordu. Osmanlı Hassa tacirleri hakiki birer elçi muamelesi görüyorlardı. Geçtikleri memleketler hükümdarlarına haklarında mesajlar, mektuplar, ya daha önceden gönderilmiş oluyor veya sefer sırasında beraberlerinde götürüyorlardı. Geçtikleri yerlerde genellikle savaşa son verilip salimen geçmeleri temin ediliyordu.

Tatarlar göçebe hayatı yaşadıklarından önceleri Tarım'la pek meşgul olmazlardı. Geçimlerini daha çok hayvancılık ve yağma ile temin ederlerdi. XVI. yüzyılda tatarlar toprağa bağlı yerleşik kabileler halinde yaşamaya başlamışlardır. Kırım Hanı Sahib Giray'ın XVI. yüzyıl ortalarına doğru Tatarların toprağa bağlı köylüler haline gelişlerinde, şehir ve kasaba kurmalarında büyük rolü olmuştur. (16) Kedisinin ve halefi olan Devlet Giray'ın, Hanlığın merkezi olan Bahçesaray'ın imarında gayretleri büyüktür. (17)

Kırım halkı toprağa bağlı köylüler haline geldikten sonra da her zaman çiftçilikle meşgul olamıyordu. Zira sık sık sefere çıkıyorlardı.

Tatarlar Karadeniz kıyılarında gelip yerleştikten sonra, burada mevcut limanlardan istifade yoluna gidip bir ticaret filosu kurmayı düşünmediler. Yabancı gemiler orada bir rakip bulmaksızın ticaret yapabilme imkânına sahiptiler. Tatarlar bozkırda yetişmiş olduklarından eski alışkanlıklarını kolay kolay kaybedemiyorlardı. Tarımla, gemicilikle uğraşmaktansa akınlar ve yağmayla geçimlerini temin etmeyi tercih ediyorlardı. Osmanlı ve Rus kervanlarına hücum etmelerinde bunun da rolü olsa gerektir.

Sık sık bulan akınlara, toprağın gerektiği şekilde işlenememesine rağmen XVI. yüzyılda Kırım'da iktisadî durumun iyi olduğunu, hayatın diğer yerlere nisbetle daha ucuz bulunduğunu müşahade ediyoruz. XVI. yüzyıl ortalarında Kırım Hanlığının durumunu yansıtan bir eser olan "Tarih-i Sahib Giray Han" adlı yazma eserin yazarı Kaysunî zade Nidaî Remmal Hoca, "iki akçeye bir nugi yağ altı akçeye bir kile buğday olduğunu" (18) söyler. Bilindiği gibi Nugi bir ağırlık ölçüsüdür takriben 600 gramdır. Bir İstanbul kilesi de 45 kg. dır. 1525 yıllarında Osmanlı imparatorluğunda 1 kile buğdayın fiyatı yerine göre 8 ila 11 akçe arasında değişiyordu. (19). 1540 yılında da bir batman yağın fiyatı 20 ilâ 40 akçe

(16) Tarih-i Sahib Giray Han, Varak 2,3. (Leningrad Üniversitesi Kütüphanesi Şark Yazmaları No. 488).

(17) H. Giray, Gülbün-ü Hanan, 18.

(18) Tarih-i Sahib Giray Han, varak 5 a. (Paris Millî Kütüphanesi Doğu Yazmaları Bölümü Zeyil No. 164).

(19) Ö. L. Barkan, XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve malî esasları, sayfa 35, 142, 189, 254,

arasındaydı. Bir batmanın 12 nugi olduğu düşünülürse Kırım'da yağın ve buğdayın diğer yerlere nisbetle daha ucuz olduğu sonucuna varabiliriz. Mühimme Defterlerinde böyle olduğunu teyid eden birçok kayıtlara raslıyoruz. Mesela H. 972 (1564) yılına ait bir kayıтта (20) Kefe Beđine yazılan bir namede İstanbul'un ramazandaki ihtiyacı için yağ istenmektedir. Aynı defterde Şile Kadısına gönderilen bir emirde Kefe'den gelen yağ yüklü bir geminin karaya düştüğü belirtilmekte ve eşyanın toplanıp İstanbul'a gönderilmesi talep edilmektedir. Yine aynı arşivin H. 978 (1570) yılına ait Kefe Beyine yazılan bir hükümde (21) İstanbul'a mercimek gönderilmesi talep edilmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz araştırma ve kaynaklara dayanarak XVI. yüzyılda Kırım'da hayatın diğer yerlere nisbetle daha ucuz olduğu sonucuna varabiliriz.

(20) B.A.M.D. No. 6, Hüküm No. 483.

(21) B.A.M.D. No. 14, Hüküm No. 144.